

**A kultúra rétegei: Az intézmények, a gazdasági
fejlődés vagy mindkettő meghatározói?
(NKFI-120686)
Záróbeszámoló**

Kutatási projektünkkel arra tettünk kísérletet, hogy hozzájáruljunk a kultúra gazdasági és intézményi fejlődésben játszott szerepének megértéséhez, és ezzel végső soron az országok közötti gazdasági fejlettségbeli különbségek jobb megértéséhez is. Az öt és fél évvel ezelőtt megfogalmazott kutatási kérdésünk a kérdés irodalmának tanulmányozásából származó azon felismerésére épült, hogy a kultúrának közgazdasági szempontból is releváns „rétegei” vannak: egyrészt vannak mélyebb, azaz nehezen, sokszor csak a kulturális evolúció révén változó, másrészt vannak „sekélyebb”, azaz könnyebben, a meggyőződések és meggyőzés útján megváltoztatható rétegei. Kutatási kérdésünk tehát úgy hangzott, hogy e különböző rétegek hogyan befolyásolják az intézményeket és ezen keresztül hogyan járulnak hozzá a gazdasági fejlődéshez.

A tervezetthez képest a kutatás folyamatában három változás történt. Egyrészt, már a kutatás első évében Bényei Zsuzsanna kilépett a projektből (közalkalmazotti jogviszonyát megszüntette a Debreceni Egyetemmel), de ez nem okozott fennakadást vagy lemaradást a munkában, mert a résztvevő kutatók átvették feladatait. Másrészt, szintén munkahelyváltás miatt a vezető kutató és a résztvevő kutató „helyet cseréltek”, s 2020 áprilisa óta Czeglédi Pál a vezető kutató. A harmadik, s legjelentősebb változást természetesen a covid-járvány és azzal együtt járó utazási korlátozások és megnövekedett oktatási terhek jelentették. Ez utóbbi miatt is kértük a projekt meghosszabbítását, de már a covidtól függetlenül, újabb kérdések megvizsgálására lehetőséget kérve is meghosszabbítottuk a kutatást.

A kutatási tervben megfogalmazott elvárásainknak sikerült megfelelni, amit alátámaszt az, hogy a projekt eredményeként 13 folyóiratcikket (közülük 6 WoS/Scopus folyóiratban), egy recenziót (Kapás, 2017a) és egy könyvfejezetet publikáltunk. További egy folyóiratcikk második körös bírálat alatt van a *Public Choice* folyóiratnál (WoS/Scopus), egy kézirat pedig benyújtás előtt áll WoS/Scopus folyóirathoz. A nemzetközi tudományos közeggel rangos külföldi konferenciákon tudtuk a kapcsolatot tartani, a covid korlátozások

előtt, azaz 2019 végéig 10 konferencia-előadáson mutattuk be eredményeinket, köztük a Society for Institutional and Organizational Economics (SIOE), a World Interdisciplinary Network for Institutional Research (WINIR), a European Public Choice Society (EPCS) és a European Association for Evolutionary Political Economy (EAEPE) éves konferenciáin. A kutatás eredményeit könnyen elérhetővé tettük egy honlapon keresztül.¹ Az itt következő beszámoló a kutatás eredményeit foglalja össze abban a struktúrában, ahogyan a 2016-ban megfogalmazott kutatási tervünkben elképzeltük.

Irodalomfeltárás és a „rétegmodell” elmélete

Az irodalomfeltáró munka eredményei egy magyar (Kapás, 2016) és két angol nyelvű (Kapás, 2017b, 2020) publikációban jelentek meg. Ezekben a publikációkban az irodalom részletes, strukturált bemutatásán túl a kritikára és a továbbfejlesztési utakra tettük a hangsúlyt. Az irodalom kritikája nyomán sikerült felvázolnunk a kultúra rétegmodelljének kereteit, amely további elméleti és empirikus kutatásunk alapjaként szolgált. A kultúra és az FDI kapcsolatát elemző irodalom bemutatása és kritikája pedig elvezetett annak felismeréséhez, hogy a fogadó és a donor ország kulturális távolsága és a fogadó ország kultúra szintje két különböző tényező lehet annak alakításában, hogy mennyi FDI áramlik egy adott fogadó országba. Erre a meglátásra építettük a továbbiakban a kultúra „szintjének” és a kulturális „távolság” hatását vizsgáló munkánkat (Kapás & Czeglédi, 2020).

Az irodalomkutatás másik eredménye két, nem közgazdász olvasóknak szánt esszé is. Az egyikben (Czeglédi, 2017b) azt a kérdést vizsgáljuk, hogy a kultúra gazdasági növekedésben játszott szerepére vonatkozó meglátásokból következik-e kulturálisan determinista gondolkodás. A másikban (Czeglédi, 2018) pedig azt, hogy miért változik szisztematikusan piacgazdaság-ellenes irányba az emberek meggyőződése gazdasági válság idején.

A kultúra mélyebb rétegei, a rétegmodell alkalmazása

Kutatásunk fő kérdése, hogy vajon a kultúra különböző rétegei különböző módon érintik-e a gazdasági fejlődést. Pontosán ezt a kérdést tettük fel egy tanulmányunkban (Kapás, 2019) megkülönböztetve egy „merev” és egy „lassan változó” kultúraréteget. A kultúra és az intézmények koevolúciós elmélete alapján beépítettük a modellbe a kultúra és a formális intézmények interakcióját is. Az empirikus eredmények alátámasztják azt a hipotézisünket,

¹<https://otka-k-120686.unideb.hu/>

hogy a két kultúraréteg hatása különböző: a „merek” kultúra az intézményeken túl is szignifikáns hatást gyakorol a jövedelemre, míg a „lassan változó” kultúra nem. Másrészt, a „merek” kultúra felerősíti az intézmények hatását, közöttük komplementer viszony áll fent.

A kultúra rétegei és az intézmények közötti kölcsönhatásnak a jövedelemre gyakorolt hatását egy már meglévő formális modellt felhasználva vizsgáltuk tovább empirikusan (Kapás, 2022). A fő kérdés itt arra irányult, hogy a kultúra és az intézmények koevolúciója hogyan működik a két réteg esetében. A formális modellben megjelenő kulturális és intézményi multiplikátorokat regressziós vizsgálatok alapján becsültük meg, és legfontosabb eredményeink a következők: (1) A mély kultúrára vonatkozó kulturális multiplikátor mindig pozitív, azaz, ha az intézmények javulnak, akkor ennek az intézményi javulásnak a gazdasági fejlődésre gyakorolt hatását a mély kultúra felerősíti e kettő komplementaritása miatt. (2) Az intézményi multiplikátor viszont az országok egyik körében pozitív, a másokban negatív: jó intézmények esetén, ha a mély kultúra javul, ezek a jó intézmények képesek helyettesíteni a kultúrát. Ez a hatás azonban csak a legjobb intézményekkel rendelkező felső 19-33%-ban jelentkezik. A „sekélyebb” kulturális réteg esetén (pl. World Values Survey-ből számított *bizalom*) az előbbi hatások egyáltalán nem jelentkeznek.

Ezek az eredmények megerősítik korábbi hipotézisünket arra vonatkozóan, hogy a legtöbb kultúrával foglalkozó empirikus vizsgálatban nem „a kultúra” hatását, hanem valamelyik „kultúraréteg” hatását vizsgálják. Azt azonban, hogy melyiket, explicit módon hangsúlyozni kell(ene) a vizsgálatban.

A kultúra gazdasági fejlődésre gyakorolt hatásának jobb megértése indokolta azt, hogy – a kutatási tervvel összhangban – az FDI beruházások és a kultúra kapcsolatával is foglalkozunk. Empirikus vizsgálatunk (Kapás & Czeglédi, 2020) a gravitációs modellen alapul, amelybe a „szokásos” változók mellett a formális intézmények és a kultúra, illetve a kulturális távolság változókat is beillesztettük. A szakirodalom hiányosságaiból kiinduló kérdésfelvetésünk arra irányult, hogy az FDI-ra gyakorolt és a kulturális távolságnak tulajdonított hatás vajon nem csak a fogadó ország „jobb” kultúrájának a megnyilvánulása-e. Fő megállapításunk az, hogy a fogadó ország kultúrája, illetve a kulturális távolság nem egyforma módon hat a külföldi befektetőkre különböző kulturális dimenziók esetében. Schwartz kulturális dimenzióit használva sikerült elkülönítenünk a fogadó ország kultúrájának „szintje” és a kulturális „távolság” FDI-ra gyakorolt hatását. E két hatás szétválasztását figyelembe nem véve eltúlozzuk a kulturális különbségek FDI-ra gyakorolt hatását.

A Magyarországról és a szomszédos országokról rendelkezésre álló megfigyelések lehetőséget kínáltak arra, hogy a kultúra mélyebb rétegeit tag-

laló irodalomhoz kapcsolódva feltegyük a kérdést: Milyen természetűek a gazdasági szempontból releváns kultúra határai? Ezt a kérdést vizsgáló tanulmányunk (Czeglédi, 2021) a kultúrának a „kultúra és gazdasági növekedés” irodalmára jellemző két megközelítést állítja szembe, s ebből levezetve azt a konkrétabb kérdést teszi fel, hogy az értékek formálása szempontjából inkább a politikai határok számítanak vagy az etnikaiak. A magyar etnikai közösség *World Values Survey*ből és *European Values Study*ből származó adatait használva, a tanulmány némi módszertani újítást is bevezet azzal, hogy az egyéni válaszadók összes lehetséges párosításával képzett adatbázison teszteli az állításokat egyfajta „kulturális gravitációs modellel”. A végkövetkeztetésünk az, hogy a bizalomra, a nemi szerepekre, a munkára, a piacok működésére és demokráciára vonatkozó meggyőződések közül az utolsó háromra vannak jelentős hatással a politikai határok.

A kultúra különböző szintjei közötti kölcsönhatás a tárgya a *Public Choice* folyóirat lektorainak bírálatai nyomán átdolgozott, újra benyújtott és egyelőre újra bírálat alatt lévő tanulmányunknak (Czeglédi, 2022). A kérdése az, hogy miért a vállalatokba vetett bizalom az, amely jobban befolyásolja az állami piacszabályozás kívánt szintjét, miközben a kormányzatba vetett bizalom sokkal kevésbé számít. A tanulmány azzal az állásponttal vitatkozik, miszerint a kérdőíves vizsgálatok válaszadója az állami beavatkozás szükségességét a helyes, komparatív módon közelíti meg, s e helyett egy kulturális hipotézis mellett érvel. Az empirikus rész meta-regressziót alkalmaz úgy, hogy az országokon belüli egyes válaszadóktól származó adatokkal futtatott regressziók koefficienseit tekinti függő változónak az ország-keresztmetszeti vizsgálatban. A meta-regressziók eredményei alátámasztják azt a hipotézisünket, hogy vállalatokba vetett bizalom, a kormányzatba vetett bizalom és a kívánt állami beavatkozás-szint kapcsolata inkább kulturális és a kormányzattal kapcsolatos ismert tévhitekkel magyarázható.

A piacgazdaságról alkotott nézetek és az intézmények összefüggései

Kézenfekvőnek tűnik, hogy ha a piacgazdaság intézményei jelentik a gazdasági növekedés egyik alapvető feltételét, akkor az állampolgárok piacgazdaságról alkotott nézetei – mint a kultúra egyik rétege – nem hanyagolhatók el, amikor arra vagyunk kíváncsiak, hogyan és miért befolyásolja a kultúra a gazdasági fejlődést. Több tanulmányunk – a kutatási tervvel összhangban – e kérdés különböző aspektusait vizsgálja.

Két egymással szorosan összefüggő tanulmányban vizsgáltuk a piacgazdaságra vonatkozó nézetek szerepét. Egyrészt, elemeztük e nézetek intézményekkel és fejlettséggel való viszonyát panel struktúrában (Czeglédi, 2017c). E tanulmányunk három hipotézist fogalmaz meg az intézmények és a gaz-

dasági fejlettség közötti ok-okozati viszonyra vonatkozóan, és a WVS-ben található adatok időbeli struktúráját kihasználva egyfajta Granger-oksági panelregresszióval teszteli őket. Másrészt, keresztmetszeti adatokon is vizsgáltunk egy hasonló modellt (Czeglédi, 2017a). Az eredmény mindkét esetben az, hogy az ökonometriai eredmények inkább azt a hipotézist támogatják, miszerint e nézetek függenek a fejlettségtől és a formális intézményektől és nem fordítva.

A hosszabb távú hatások vizsgálatában külföldi társszerzővel írt tanulmányunk (Czeglédi & Newland, 2018a) és könyvfejezetünk (Czeglédi & Newland, 2018b) hozott előrelépést. A tanulmányban (Czeglédi & Newland, 2018a) a World Values Survey (WVS) és a European Values Study (EVS) egyesített adatbázis négy kérdése alapján 79 országra számoljuk ki az ún. szabadpiaci mentalitás indexét (FMMI), amely a piacgazdasági elvekkel való szimpatizálásnak a mércéje. Az így kiszámolt FMMI-re támaszkodva egyrészt megmutattuk, hogy (1) az FMMI eltérései a kultúra mélyebb rétegeivel – kulturális régiókkal – viszonylag jól magyarázhatók, illetve hogy (2) az FMMI és a gazdasági szabadság együtt mozog, akkor is, ha az FMMI-t mélyebb változókkal instrumentáljuk.

A könyvfejezetben (Czeglédi & Newland, 2018b) egyrészt a szabadpiaci mentalitás indexének, illetve az alkotórészeinek időbeli viselkedését vettük szemügyre, másrészt az egyéni szintű adatokon vizsgáltuk a kérdéses attitűdök meghatározóit. Jól kimutatható, hogy a szabadpiaci mentalitás az egész világon csökken a 90-es évek eleje óta. Ez a fent említett FMMI minden komponensében – a magántulajdonra, a versenyre, az egyéni felelősségre és az értékteremtés lehetőségére vonatkozó véleményben is – látszik, akár egyszerűbb, akár bonyolultabb, ökonometriai módszerrel vizsgáljuk. Az egyének közötti attitűdbeli különbségek 30-23-47 arányban tulajdoníthatók az országhatásnak, az évhatásnak, illetve az egyéni jellemzőknek, melyek közül a legfontosabb egy, a mélyebb kultúrához tartozó, az egyén saját élete feletti kontrollra vonatkozó meggyőződés. E vizsgálat arra is rávilágít, hogy kulturális régióként eltér az, hogy mely egyéni jellemző szignifikáns és melyik nem. Például, a millenniumi korosztály csak az angolszász világban, Latin-Amerikában és Közép-Ázsiában piacellenesebb a többiekénél, a képzettebb emberek pedig Észak- és Dél-Európában nem piacpártibbak a többiekénél, míg mindenhol máshol azok.

A piacról alkotott gondolkodást többfajta kérdésre adott válasszal is szokás mérni, így felmerül az, hogy a dimenziók mennyire konzisztensek egymással, s e konzisztenciának mi a jelentősége. Vizsgálni lehet, hogy a különböző dimenziók mentén mért piacpártiság (vagy -ellenesség) konzisztensen oszlik-e meg a válaszadók között, és természetesen a konzisztencia országok között eltérését s annak következményeit is. A konzisztencia

mérésére két mutatót használunk. Az egyik (Czeglédi, 2019) a piacokkal kapcsolatos vélemények négy dimenziójából képzett főkomponens együtt-hatóinak (súlyainak) eltérést veszi figyelembe, a másik (Czeglédi, 2020) az ugyanezen adatokból számolt ún. Cronbach-alfa.

Az e témában írt első cikkünk (Czeglédi, 2019) a piacgazdaságról alkotott nézetek konzisztenciájának mérőszámát a „piac szellemei” irodalom felől értelmezi, s amellet érvel, hogy a véleményekből alkotott főkomponensek e szellemeket képviselik, és hogy ezek természete – így a konzisztenciája is – inkább kulturális meghatározottságú, mint a többség által adott pillanatban képviselt piacpártiság szintje. A másik tanulmányunk (Czeglédi, 2020) amellet érvel, hogy a konzisztensebb piacgazdasági nézetrendszerrel rendelkező többség akarhat kisebb gazdasági szabadságot egy területen és nagyobbat egy másikon.

Ezzel összhangban az országkeresztmetszeti mintán végzett regressziók azt mutatják, hogy a konzisztencia nem érinti minden területét a gazdasági szabadságnak. Leginkább az állam kiterjedtségét, és a jogbiztonságot számszerűsítő terület indexével korrelál, az elsővel negatívan, a másodikkal pozitívan – ahogyan azt az elméleti modell is alátámasztja. Másrészt, e két tanulmányunk amellet szóló ökonometriai eredményeket is bemutat, hogy a konzisztencia jelentős mértékben kulturális gyökerű – legalábbis nagy a korreláció kultúra indexei és a konzisztencia mértéke között. A konzisztencia intézményekre gyakorolt pozitív és negatív hatása azonban a kulturális változók *mellett* is érvényesül.

Hivatkozások

- Czeglédi, P. (2017a). A piaci intézmények megelőzik a piaci eszméket: országkeresztmetszeti teszt. *Competitio*, 16(1), 3–30. doi: 10.21845/comp/2017/1/1
- Czeglédi, P. (2017b). Prediktív tudomány vagy világi filozófia? A gazdasági fejlődés kulturális elméletei. *Kommentár*, 12(4), 46–59. <http://kommentar.info.hu/archivum/2017/4>
- Czeglédi, P. (2017c). Productivity, Institutions, and Market Beliefs: Three Entrepreneurial Interpretations. *Journal of Entrepreneurship and Public Policy*, 6(2), 164–180. doi: 10.1108/jep-10-2016-0041
- Czeglédi, P. (2018). Miért kérdőjelezzük meg a piac szabadságát, amikor gazdasági válság van? *Alföld: irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat*, 69(10), 62–70. http://alfoldonline.hu/wp-content/uploads/2018/11/alfold_201810.pdf

- Czeglédi, P. (2019). Spirits of Markets as Determinants of Economic Freedom. *Cultura Economica*, 37(98), 45–81. <https://repositorio.uca.edu.ar/handle/123456789/9629>
- Czeglédi, P. (2020). The Consistency of Market Beliefs as a Determinant of Economic Freedom. *Constitutional Political Economy*, 31(2), 227–258. doi: 10.1007/s10602-020-09301-x
- Czeglédi, P. (2021). Do Political or Ethnic and Historical Borders Affect Values and Beliefs More? Some Evidence from Central Europe. *Society and Economy*, 43(2), 103–127. doi: 10.1556/204.2021.00004
- Czeglédi, P. (2022). Why Does the Confidence in Companies, But Not the Confidence in the Government, Affect the Demand for Regulation Differently Across Countries?.,. *Public Choice*. (revised and resubmitted, revisions under review)
- Czeglédi, P., & Newland, C. (2018a). How Is the Pro-Captialist Mentality Globally Distributed? *Economic Affairs*, 38(2), 240–256. doi: 10.1111/ecaf.12285
- Czeglédi, P., & Newland, C. (2018b). Measuring Global Support for Free Markets, 1990–2014. In J. Gwartney, R. Lawson, J. Hall, & R. Murhpy (szerk.), *Economic freedom of the world: 2018 annual report* (pp. 189–211). Vancouver: Fraser Institute. <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/economic-freedom-of-the-world-2018.pdf>
- Kapás, J., & Czeglédi, P. (2020). The impact of culture on FDI disentangled: separating the “Level” and the “Distance” Effects. *Economia Politica*, 37(1), 223–250. doi: 10.1007/s40888-020-00175-8
- Kapás, J. (2016). A kultúra szerepe a gazdasági növekedésben: összefoglalás, kritika és továbblépési utak? *Competitio*, 15(2), 22–44. doi: 10.21845/comp/2016/2/2
- Kapás, J. (2017a). Az ipari forradalom, avagy a modern gazdasági növekedés gyökereiről: A „miért éppen Anglia?” helyett a „miért történt meg egyáltalán?” kutatása (Recenzió: Joel Mokyr: A Culture of Growth. The Origins of the Modern Economy. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2017. 403 oldal). *Competitio*, 16(1), 103–108. doi: 10.21845/comp/2017/1/5
- Kapás, J. (2017b). How Cultural Values Affect Economic Growth: A Critical Assessment of the Literature. *Ekonomiska misao i praksa (Economic Thought and Prattice)*, 26(1), 265–285. <https://hrcak.srce.hr/183562>
- Kapás, J. (2019). The Interaction of Individual Values and Sticky Formal Institutions In Economic Development. *European Journal of Comparative Economics*, 16(1), 41–67. doi: 10.25428/1824-2979/201901-41-67

- Kapás, J. (2020). Formal and Informal Institutions, and FDI Flows: A Review of the Empirical Literature and Propositions for Further Research. *Economic and Business Review*, 22(2), 161–189. doi: 10.15458/ebr100
- Kapás, J. (2022). The *joint* impact of culture and institutions: operationalizing the institutional and cultural multipliers. Kézirat.